

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:3. 2006

KORTARE RECENSIONER

Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*, Daidalos, Göteborg 2004. 198 s.

Med essäsamlingen *Erfarenhet, tid och historia* introduceras den nyligen avlidne Reinhart Kosellecks (1923–2006] författarskap på svenska. Koselleck tillhörde obestriddligen de stora namnen i efterkrigstidens tyska historieteori. Hans berömmelse vilade till icke ringa del på *Geschichtliche Grundbegriffe*, ett magistralt begreppshistoriskt lexikon om 7 000 sidor över det politiskt-sociala språket, som han utgav tillsammans med Otto Brunner och Werner Conze åren 1972–1997.

I Sverige har Koselleck hittills mer varit ett namn än en verklig källa till inspiration, även om ekonomhistorikern Jenny Andersson, idéhistorikern Jonas Hansson och historikern Bo Stråth har tagit intryck av honom. Det svala svenska intresset förklaras bäst av att han ansluter sig till tanketraditioner som svenska historiker av hävd har stått främmande för. Som student till Hans-Georg Gadamer övertog Koselleck idén att språket bestämmer vår förståelse av världen och att språkliga förändringar följaktligen förändrar vår uppfattning om världen. Den filosofiska hermeneutikens upptagenhet vid språket modererades emellertid i takt med Kosellecks vidare studier. Werner Conze inspirerade honom att anlägga ett socialhistoriskt betraktelsesätt och förde på så vis in ett viktigt strukturellt element i hans tänkande. Denna fruktbarande syntetiska ambivalens, något av Kosellecks signum, kan samtidigt inte göras full rättvisa utan att beakta hans tredje stora idégivare, rättsteoretikern Carl Schmitt, som bibragte honom en förståelse för hur politikens kamp också är en semantikens kamp om språk och begrepp. Kosellecks relation till den politiskt stigmatiserade Schmitt har på senare år fått allt mer uppmärksamhet, ett brisant tema som den danske historikern Niklas Olsen nyligen analyserade i en artikel i (dansk) *Historisk Tidsskrift* 2004: 1.

När Koselleck nu introduceras för en svensk publik sker det genom ett urval av essäer ur *Vergangene Zukunft*, som kom ut på tyska 1979 och utgjordes av bidrag skrivna under 1960- och 1970-talen. Urvalet återspeglar väl Kosellecks huvudintressen vid denna tid – begreppshistoria, historisk semantik, reflektion över tidsupplevelser – men beklagligtvis har flera fullödiga texter lämnats utanför. Det gäller till exempel den principiellt intressanta "Begriffsgeschichte und Sozialgeschichte" och ett par artiklar med samtidshistorisk relevans.

Koselleck är ingen filosofisk systembyggare. Hans form är snarare den grundlärda essän. Med sin helgjutna bildning rör han sig i svindlande rörelser mellan antikens auktorer och reformationstidens teologer, mellan renässansens statskonst och 1800-talets historieskrivning. Inte sällan tar han sin utgångspunkt i det

konkreta – ett citat, en målning, en episod – för att sedan höja sig i abstraktionsgrad och slutligen nå fram till allmängiltiga konklusioner.

Flera av textbidragen åskådliggör själva övergången till den moderna tiden, det som Koselleck kallar för *Sattelzeit* och som han tidfäster till perioden 1750–1850. Under denna epok fick en serie centrala politiskt-sociala begrepp som "stat", "frihet" och "demokrati" en tidsdimension som de tidigare saknat. Från mitten av 1700-talet började exempelvis demokratibegreppet att skifta karaktär. Innan dess hade det varit en av flera möjliga styrelseformer som man i aristotelisk anda hade ställt mot varandra. Med den moderna tidens inbrott blev "demokrati" ett begrepp som olika personer i offentligheten nyttjade för att projicera sina drömmar, sina förhoppningar, sina skräckscenarion. Det fick härigenom en utopisk sprängkraft när det med revolutionär kraft grep framåt mot en okänd framtid. En viktig linje i Kosellecks historiska arbete har varit att förstå hur den historiska semantiken och den sociala omvandlingskraften genom ömsevis påverkan förändrade människornas livsvärld.

Essän om *historia magistra vitae* är härvid ett begreppshistoriskt mästerverk. Ända sedan antiken hade historien uppfattats som en livets läromästare, som tillät människan att upprepa det förflutnas framgångar i stället för att hemfalla åt dess misstag. Det var en tanke som vilade på föreställningen om den mänskliga naturens konstans och där sedelärande berättelser ur det förflutna var vägledande i livet. Elegant argumenterar Koselleck för att denna tankefigur successivt började upplösas under 1700-talet. I det tyska språkrådet ägde en begreppslik förskjutning rum, där den nya beteckningen för historia (*Geschichte*) kom att innebära en unik begivenhet eller ett universellt händelsesammanhang till skillnad från den äldre formen (*Historie*) som betecknade en exemplarisk berättelse. Föreställningen om *historia magistra vitae* vittrade gradvis sönder när innebörden i historiebegreppet förändrades.

Most programmatisk är Koselleck i den avslutande texten, "Erfarenhetsrum' och 'förväntningshorisont' – två historiska kategorier". Här introducerar han beteckningar och synsätt som sedan går igen i andra sammanhang. Under lång tid, egentligen fram till mitten av 1800-talet, var de förväntningar som fanns präglade av föregångarnas erfarenheter. De förändringar som skedde var sällan så dramatiska att svalget mellan de dittillsvarande erfarenheterna och en ny förväntan sprängde den nedärvda livsvärlden. Men med den sociala, ekonomiska och tekniska omvandlingen som sköt fart under 1800-talet öppnades en ny förväntningshorisont. De nya förväntningar som kom att riktas mot framtiden lösgjorde sig från de dittillsvarande erfarenheterna, allt det som rymdes innanför det Koselleck kallar för erfarenhetsrummet. "Sedan dess har erfarenhetsrummet inte varit omslutet av förväntningshorisonten, utan gränserna för erfarenhetsrummet och horisonten för förväntan föll isär", skriver Koselleck.

Det senaste året har svensk humaniora mottagit impulser från kontinental

historieteori. Aleida Assmans *Tid och tradition*, Jörn Rüsens *Berättande och förnuft* och Paul Ricoeurs *Minne, historia, glömska* har nyligen givits ut och kan förhoppningsvis bredda den teoretiska repertoaren i Sverige på ett välgörande vis. Samma förhoppningar har jag om Reinhart Koselleck, allra helst om hans andra essäsamling, *Zeitschichten. Studien zur Historik* (2000), också finge möta en svensk publik.

Johan Östling

Stephen May, *Language and Minority Rights. Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*, Language in Social Life Series, Longman, Harlow 2001. 384 s.

As Noam Chomsky argues and the author quotes in the introduction of this book: "Questions of language are basically questions of power." The heart of the argument is the fundamental connection between language and political power and in particular minority languages and their relationship to nation-states.

In the preface Stephen May states that "this book is about language but it is not a 'language' book [...] it is avowedly interdisciplinary". May is in fact a lecturer in Sociology at the University of Bristol (UK) and moreover the founder of the international journal *Ethnicities*. This work, a project that has been the preoccupation, maybe even obsession, of the author since 1994, is basically a comparison and an attempt at a synthesis of different sociological theories about languages, ethnicity and politics.

The book can be divided in two parts. In the first (chapters 1–5) the author discusses the concepts ethnicity (chapter 1) and nationalism (chapter 2), minority rights in relation to liberal theory (chapter 3), identity (chapter 4) and the role of education (chapter 5). The second part provides some case studies concerning minority rights politics. Two different responses to the hegemony of English in North America – the "English Only Movement" in the United States and Quebec's policy that promotes French and delimits English – are treated in chapter 6. In chapter 7 May discusses two successful policies designed to promote indigenous languages in Europe, one in Catalonia and the other in Wales. The claims of indigenous peoples represented by the case of the reformulation of Aotearoa/New Zealand as a bicultural and bilingual state as a consequence of Maori demands are addressed in the following chapter. Stephen May knows this case very well since he began his long and active career in promoting minority-language rights and multicultural education within modern nation-states as a teacher and then as a teacher educator in his native country Aotearoa/New Zealand. Finally, the last chapter summarises his thesis.

As Stephen May emphasises in the introduction and reiterates in the concluding chapter, the analysis of these matters is getting more and more urgent, since

the globalisation processes and consequently the crisis of the national political structures are giving birth to a revival of local claims. On the other hand, the rapid decline of many languages (between 20 and 50 per cent of the approximately 6 000 languages spoken in the world today will disappear by the end of this century) makes the author wonder about the reasons for this phenomenon. He responds to these two problems by analysing the history of the nation-state and its politics of language. The modern nation-state is based on the idea of homogeneity (one state, one nation, and one language) and on the equality of rights for every citizen. While other previous political structures, for instance the Greek and the Roman Empires as well as the Austro-Hungarian and the Ottoman ones, guaranteed the survival of several ethnies and cultures within the empires, nation-states tend to counteract the alleged potential centrifugal tendencies of minorities, by aiming at the triumph of universalism over particularism. Thus, they establish the language and culture of the dominant ethnic group as a "common" culture and a "common" language. This process is at the root of the so-called "ideology of contempt". Minority languages both in academic and in popular discourses are considered as something backward, something that precedes modernity, progress and their product: the nation-state.

Despite the challenges presented by globalisation, the nation-states remain the bedrock of the international state system. However, the new challenges require a reshaping of the nation states since they must now accommodate greater cultural and linguistic diversity, otherwise the increasing demands of minority groups for greater representation within the nation-state will turn into secessionist pressure and may lead to the fragmentation of the nation-state. But in a liberal democracy individual and universal citizenship rights are considered as being in contrast to collective and particularistic ethnic rights. How can the values of individualism and pluralism be pursued at the same time? Stephen May suggests that we rethink liberal democracy and create a new and multilevel citizenship, taking his cue from the theories developed by Iris Young and Will Kymlicka.

The line of argument is convincing and the main thesis is constantly hammered in. The author gives an exhaustive number of examples, making the argument still more comprehensible. Sometimes, however it becomes too much. May's critical examination of every single theory used results in unnecessary repetitions. In short, Stephen May's book is interesting and extremely important for current affairs, but the reader is well advised not to read every single example.

Pamela Schievenin

Heinrich August Winkler (red), *Griff nach der Deutungsmacht. Zur Geschichte der Geschichtspolitik in Deutschland*, Wallstein Verlag, Göttingen 2004. 267 s.

När vår tids historiografi en gång skrivs kommer vissa tendenser att uppfattas som viktigare än andra. Till de mer väsentliga kommer troligen det stora intresset för historiebruk, historiekultur och historiemedvetande att räknas. I vårt land bedrivs för närvarande livaktig forskning på bred front med denna inriktning i bland annat Linköping, Lund och Uppsala.

Tyskland har länge framstått som teoretisk stamort för denna tradition. Friedrich Nietzsches *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* (1874), utformad som en glödande diatrib mot 1800-talshistorismen, är än i dag utgångspunkten för många resonemang. På senare år har Karl-Ernst Jeissmann, Jan Assmann och inte minst den uppslagsrike Jörn Rüsen bidragit med nya och fruktbara historieteoretiska perspektiv, synsätt som länge väntat på att nå våra nordliga breddgrader.

Fram till nyligen har konkreta empiriska undersökningar varit sällsynta i Tyskland. De som har funnits har uppehållit sig vid olika aspekter av *Vergangenheitsbewältigung*, den smärtsamma och mångbottnade bearbetningen av det nazistiska arvet under efterkrigstiden. Sedan några år tillbaka är repertoaren dock breddad och flera nydanade studier har sett dagen, till exempel det mäktiga trebandsverket *Deutsche Erinnerungsorte* (se min översikt i *Historisk tidskrift* 2004:1).

Ett smakprov på den forskning som bedrivs på tysk botten ges i antologin *Griff nach der Deutungsmacht*, en titel som anspelar på Fritz Fischers kontroversiella verk från 1961. Bakom boken står den välrenommerade Berlinhistorikern Heinrich August Winkler, men merparten av bidragen är författade av doktorander födda på 1970-talet. Utgångspunkten för deras gemensamma arbete formuleras av Winkler med en allusion på Marx och Engels: "Alle Geschichte ist eine Geschichte von Kämpfen um die Deutung von Geschichte." Det är denna offentliga kamp om historiens innebörd, denna strävan att med olika medel bemäktiga sig tolkningsherravälde över historien, som är föremål för undersökning i artiklarna. Alltsedan historikerstriden i mitten av 1980-talet talar man om detta som "historiepolitik" (*Geschichtspolitik*).

I de tio bidragen analyserar författarna hur en specifik historisk tilldragelse har blivit föremål för en historiepolitisk kontrovers i ett senare skede. Vilken betydelse hade exempelvis minnet av trettioåriga kriget för revolutionen 1848/1849? Hur inverkade erfarenheterna av Napoleonkriget på första världskriget? Vilken roll spelade riksgrundandet 1871 för föreställningen om en tysk nationalstat under 1960- och 1970-talen?

Sebastian Ullrichs uppsats om de historiepolitiska striderna åren 1945–1949 om Weimarrepublikens undergång kan tjäna som exempel. Den första tyska demokratins misslyckande under mellankrigstiden blev ett manande memento efter

andra världskriget, men åsikterna gick isär om hur Weimarrepubliken hade bragts över ända och hur historien skulle förstås. Under den omedelbara tiden efter andra världskriget mindes majoriteten av tyskarna perioden 1918–1933 som en tid av politisk bräcklighet och ekonomisk nöd, medan åren före första världskriget och Tredje rikets inledande fas framstod som något av en guldålder. Bland politiker och intellektuella utspelade sig samtidigt en historiepolitisk strid om vilka slutsatser man borde dra av erfarenheterna. I kommunisternas tappning var Weimarrepubliken en borgerlig statsbildning som inte hade frigjort sig från kejsarrikets reaktionära arv utan i stället motarbetat de genuint progressiva krafterna. Socialdemokraterna var visserligen mer självkritiska och menade att en enad arbetarrörelse hade kunnat hindra Hitler, men huvudskulden tillskrevs det aggressiva storkapitalet. Liberalerna betonade mer än någon annan demokratin som sådan. Den lärdom de drog var att det nya Tyskland måste vila på en stabil författning som slog vakt om folkstyre, maktindelning och oförytterliga rättigheter. Bland de konservativa var Weimarrepublikens undergång av underordnad betydelse. Upprinnelsen till Tredje riket stod snarare att söka i moderniseringen, sekulariseringen och den allmänna nivelleringen av samhället. Oavsett vilken ståndpunkt man företrädde hämtades emellertid argumenten ur historien, oavsett vilket samhälle man ville forma var det viktigt att vinna den historiepolitiska kampen.

Emellanåt efterlyser jag utförligare resonemang och större analytiskt raffinering i uppsatserna. Men man får ge sig till tåls: de korta artiklarna kommer omsider att växa till fullödiga doktorsavhandlingar. Det tycks sålunda som om även empirisk undersökning av historiepolitik och historiekultur håller på att utvecklas till ett vitalt forskningsområde i Tyskland.

Johan Östling

Samuel Edquist, Jörgen Gustavson, Stefan Johansson & Åsa Linderborg (red), *En helt annan historia. Tolv historiografiska uppsatser*, Opuscula Historica Upsalien-sia 31, Uppsala 2004. 194 s.

Nu när historien sköljt över landet med debatter kring Forum för levande historia och dokusåpor i historiska miljöer, är det intressant att en antologi om historiografins olika och möjliga forskningsområden har kommit ut. Bidragen är producerade av forskare och doktorander vid Uppsala universitetet. Antologins syfte är enligt förordet att visa det historiografiska forskningsfältets mångfald och att inspirera forskare och studenter till fortsatta studier inom fältet.

I den första artikeln diskuterar Erik Axelsson hur begrepp som historiebruk och historiemedvetande har nyttjats i två historiografiska avhandlingar. Han före-

språkar ett nytt begrepp, *historieproducerande diskurser*, som han gärna hade fått utveckla vidare, men som ändå visar på ett alternativ till de ovan nämnda. Johanna Widenbergs efterföljande undersökning analyserar 1600-talsstatens antikvariska och topografiska verksamhet och visar hur Karl XI försökte integrera territoriet med användning historien som en del i statsbygget och legitimeringen av makten.

I Hanna Enefalks uppsats får vi besöka studentstaden Uppsala. Hon avhandlar turerna och debatterna kring Sturemonumentets uppförande, en process som pågick mellan 1871 och 1925. Även Samuel Edquist håller sig i Uppsalatrakten, där han undersöker regionala identiteters förhållande till nationella i historieskrivningen under 1900-talets andra hälft. I fokus står den Uppsalabild som förmedlats genom forskning, populärhistoria, folkbildningsverksamhet och turistinformation. Edquist visar hur Uppsala allt som oftast framställts som "kärnhuset i riksäpplet". Artikelns intressant inte minst för att Edquist kombinerar den regionala och den nationella historieskrivningen samt visar hur dessa föder varandra och ger upphov till en mytbildning som är kongruent på ett lokalt och ett nationellt plan.

Efter besöken i Uppsala förflyttas den historiografiska scenen till Bosnien i Tomislav Dulics bidrag. Han analyserar historier om broarna över floden Drina, en kulturell symbol som varit brännpunkt i historieskrivningar som äsyftat både samexistens och särskiljande av olika politiska, religiösa och sociala grupper i Balkans förflutna.

Medan de flesta uppsatser i antologin behandlar historiens maktpolitiska och kulturella sidor eller historia som identitetsskapande mekanism så handlar Christer Öhmans bidrag om historiedidaktiska spörsmål. Han vill berätta hur han själv tänkt kring historieämnet då han skrivit en historiebok för barn. Stefan Johanssons bidrag däremot handlar mer om hur historien återfinns i böcker. Johanssons tecknar både den historiska barnbokens egen historia och hur olika innehåll premierats vid olika tidpunkter.

De flesta uppsatserna analyserar icke-akademiska fält och är alltså inte inriktade på klassisk historiografi. Tre bidrag utgör dock undantag. Gunnel Cederlöf visar hur disciplinen miljöhistoria kan belysa både stora historiska processer och ett nationalstatsprojekts, i detta fall Indiens, användning av det förflutna i kampen för en icke-brittiskt präglad identitet och där en flod kan bli symbol för det "indiska". Johan Sjöberg finner via 1700-talshistorikern Johan David Flintenberg en privat och en offentlig arena för historia och vetenskapliga betänkligheter, där den offentliga är styrd av historikerkanon som man inte motsäger. Ylva Hasselberg ställer i sitt bidrag två vänner och kollegor, Arthur Montgomery och Eli Heckscher, i blickpunkten för en nätverks- och fältanalys av den ekonomiska historiens uppkomst som universitetsämne. Men att historia också är makt och kan användas för att legitimera makt visar Åsa Linderborg. Hon granskar historier om

Wallenbergsläkten och Ivar Kreuger som exempel på näringslivets historieskrivning i det socialdemokratiska folkhemmet. Linderborg menar att idealet för dessa män var att framställa sig själva som anspråkslösa, och att de odlade en historieskrivning som legitimerade kapitalismen som system i ett Sverige där jämlikheten var en officiell dygd.

Antologin avslutas med uppsats som är skriven av Daniel Brandell, doktorand i oorganisk kemi, tillika historiestuderande. Han granskar vilken ståndpunkt projektet, sedermera myndigheten, Levande historia har intagit gällande Sovjetunionens folk mord. Brandell hävdar att projektet har intagit en snäv syn i behandlingen av Sovjetunionens brott och inte har begagnat hela det heterogena forskningsläge som existerar. Det jag saknar är en genomgång av Levande historias verksamhet (författaren bygger hela sin undersökning på två seminarier om Sovjetunionens brott som hållits i dess regi). Hur går det till när Levande historia rekryterar historiker till seminarier och kampanjer? Finns det en systematik i hur kommittén, senare myndigheten, väljer ut vilka som får representera dess historiesyn? Det är dock – mina anmärkningar till trots – ett väldigt intressant resultat att projektet tämligen okritiskt gav totalitarismteorin företräde framför andra tolkningar.

Antologin uppfyller mer än väl sitt anspråkslösa syfte, att ge studenter och forskare inspiration till historiografiska studier. Uppsatserna visar att forskningsområdet innefattar alltifrån historia som maktmedel till historia i sten och litteratur. Sammantaget visar författarna på historiens kraft att verka legitimerande och identitetsskapande såväl på 1600-talet som på 2000-talet.

Anne Berg

Rune Palm, *Vikingarnas språk 750–1100*, Norstedts Förlag, Stockholm 2004. 523 s.

Rune Palm redogör för det nordiska språkets historia under en tidsepok med odiskutabel fascinationskraft. Förutom att ge en traditionell språkhistorisk framställning demonstrerar författaren hur språkets historia avspeglas i all annan historia, alltså språket som kulturbärare.

Boken är indelad i en rad essäistiskt skrivna kapitel som lätt – kanske även med fördel – kan läsas oberoende av varandra. Det gäller exempelvis "Skrift och text" samt "Vikingarnas poesi", där man märker författarens långa professionella förhållande till sitt ämne som docent i nordiska språk vid Stockholms universitet.

Palms framställning är genomgående engagerad och rymmer nya poänger också för den sakkunnige läsaren. Utöver de språkliga iakttagelserna behandlas den

fornnordiska vardagshistorien med allt från etnologiska förklaringar till mytologiska utredningar, särskilt i kapitlet "Tal och berättande". *Vikingarnas språk* blir härigenom en alternativ ingång till vikingatidens historia.

Inströdda mellan de större textsjoken finns en rad exkurser eller *case studies*. Dessa har rubriker som "Runstenen vid Rök", "Arkels tingstad" (mellan Täby och Vallentuna), "Runstenen i Vallentuna kyrkas tornrum" samt "Ur Nesjarvisur" (ett isländskt skaldeckvåde om en sammandrabbning mellan Olav den heliga och hövdingen Svein Nesjar). Dessutom finns historiska översikter, litteraturlista samt en ordlista på drygt 60 sidor.

De skilda textavsnitten medför vissa upprepningar, till exempel omnämns Ulf i Skålhamra från Vallentunatrakten på flera ställen i boken utan att läsaren ges möjlighet att jämföra de olika uppgifterna. Där det rör sig om sakupplysningar kan upprepningarna ibland bli irriterande, till exempel när principen för runortografin presenteras inte mindre än tre gånger (s 28, 82f och 113f). Tolkningen av inskriften på Rökstenen ingår som ett slags ledmotiv i olika innehållsmässiga sammanhang och på många ställen i texten, men inte alltid med betoning av samma tolkningsalternativ (Se t ex s 25ff, 116 och 125). Korshänvisningar eller ett utökad inskrifts- och sakregister kunde ha ökat användarvänligheten väsentligt.

Bokens långa ordlista är ovanlig inom genren. Den nödvändiggörs emellertid av att författaren velat återge alla citerade texter i en språkdräkt som återspeglar de regionala och tidsmässiga variationer som fanns inom det nordiska språkområdet under vikingatiden. Denna "envishet" har krävt ett omfattande arbete, men den ger framställningen en närvaro som standardöversättningar helt saknar. Citaten fordrar dock också – oavsett om det rör sig om växlande runortografi eller latin-influerade skrivsätt – längre utredningar om själva språkets utveckling i enskilda ljudförbindelser, betydelseförändringar rörande enstaka ord eller analyser av ljudmässig rekonstruktion utifrån skriftliga källor. De många genuina textexemplen är otvivelaktigt en stor utmaning för läsaren, men det torde ändå vara möjligt att läsa boken utan att behöva ge sig in i samtliga språkliga resonemang.

Hanteringen av språkprov i *Vikingarnas språk* är, som jag ser det, banbrytande för det populärvetenskapliga förmedlandet av nordisk forntid. Dessutom griper författaren ofta till moderna språkliga företeelser när forntiden skall förklaras: modern stockholmska, kreolspråk, kulturella influenser avspeglade i lånorden etcetera. Greppet är pedagogiskt, men också ett utslag av författarens vetenskapliga överskott. Vem förutom Palm skulle exemplifiera vikingatidens språkmöten med det rysk-norska (russenorska) handelsspråket från 1700- och 1800-talets Nordnorge (s 64) och vikingatidens språkförändringar med Misiones-svenskan i Argentina under 1900-talet (s 69)?

En bokrecension behöver kritiska anmärkningar även om de är få i detta fall. Vissa av författarens val kan naturligtvis diskuteras. Palm hävdar till exempel att bönen "För nordmännens raseri bevar oss Herre" (*A furore normannorum libera*

nos, Domine) "lär vara en myt" (s 46). Här kunde i stället ha nämnts en nästan identisk text i en handskrift från Abbaye Saint-Corneille de Compiègne: "Från det vilda normanniska folket som ödelägger våra riken, fria oss Gud" (*De gente fere normannica nos libera, quae nostra vasta, Deus, regna*).

Enstaka fornspråksformer kan också diskuteras. Enligt min mening bör den runsvenska normaliseringen vara *nabnum*, "namn", snarare än *namnum* i Rök-inskriften (s 32). I titeln på Ingvarsagan skrivs två gånger "*við-förlu*" för *við-förla*, 'vittfaren' (s 58 och 184). Boken rymmer enstaka tryckfel, till exempel "rent npsens" (s 22), "Ett omdöme som hetar duga fanns..." (s 130), "*sögn*" för *sögu* (s 439) och "Idumskunde" för Altertumskunde (s 467). Mera förvirrande är "Girbyggarnas saga" för Eyrbyggarnas saga (s 93).

Bokens illustrationer måste framhållas; de är mycket lyckade. Den enhetliga prägel i illustrationerna har liksom texten krävt mycken uppmärksamhet och insikt hos författaren. Dock finns enstaka misstag: Bildtexterna på sidorna 180–181 har till exempel kastats om och i illustrationstexten på sidan 119 nedtill fattas några lönnrunor. Numreringen av stenarna i Hunnestadmonumentet har blivit fel (s 223); de tre bevarade stenarna förvaras för övrigt numera inomhus på Kulturen i Lund (jämför s 222). Dessa invändningar är dock petitesser.

Rune Palm har med *Vikingarnas språk* visat på nya vägar inom vikingaforskningen och förmedlingen av vikingatiden. Han använder de senaste forskningsrönen och bidrar gärna med egna nya iakttagelser, till exempel vad gäller attribueringen av runstenar till enskilda runristare samt i sin kritiska analys av den traditionella tolkningen av den fornnordiska personbeteckningen *hemþegi* som "hirdmann". Inspirerande och överraskande är också analysen av runinskrifternas ordförråd jämfört med moderna informationstexter (s 341 ff).

Avslutningsvis kan tilläggas att den språkvetenskapliga infallsvinkeln vid studiet av de historiska källorna ger ny insikt och, liksom språkproven, liv till framställningen på ett unikt sätt. Sammanfattningsvis är *Vikingarnas språk* en gedigen bok som varmt kan rekommenderas och som bör kunna intressera en bred publik.

Michael Lerche Nielsen

Dick Harrison & Eva Helen Ulvros, *Historiebok för kakälskare. En annorlunda bakbok*, Historiska Media, Lund 2003. 216 s.

Man blandar sesamfrön med honung och kokar sedan i tio till tjugo minuter. Därefter formar man – den nu guldgula – massan till bollar. Resultatet blir något som med stor sannolikhet åtnjöts av det gamla Roms invånare. Mycket mättande. "Och goda!", lovar dessutom Dick Harrison, som tillsammans med Eva Helen Ulvros, är författare till *Historiebok för kakälskare*.

Att romarna mumsade sina honungs- och sesambollar är ingenting vi med fullständig säkerhet kan veta. Men det är mycket troligt emedan sesamfrön var lätta att få tag på under antiken och honung var det enda sötningsmedlet som användes i stor skala. Socker hade man ännu inte reda på. I kakkboken från Lund får vi veta att just sötningsmedlens historia är mycket nära besläktat med kakornas, godisets och bakverkens. Genom hela antiken och större delen av medeltiden var det just honung som gällde när man ville erhålla den söta smaken. Men man var ständigt beredd att ta till en stor mängd andra kryddor för att smaksätta sina bakverk. Framför andra var det pepparn som användes i kombination med honung under den antika perioden.

Men under medeltiden introducerades en rad nya smakämnen i Europa. Handeln österut förde med sig såväl kanel som kryddnejlika och muskot, men man hittade även örter och kryddor på egen mark som odlades och blandades i mat och bakverk. Därmed kom medeltiden att bli en mycket smakrik era i kakornas historia. Men när sedan det vita sockret kom som billig stapelvara på 1600-talet slog det som en giljotin (för att använda författarnas bildspråk) av huvudet på den gamla antika honungs- och kryddbaserade sötsakskulturen. Där sockret kom in tycks de andra smakerna i stort ha farit ut. Kvar blev kakor mycket lika dem som vi i våra dagar är vana vid.

Förvisso förde 1500- och 1600-talens upptäckter med sig till exempel choklad till de europeiska finmakarna, men ännu in på 1800-talets andra hälft inmundigades chokladen enbart som dryck. Den första chokladkakan tillverkades 1847 i Bristol. Till den nya dryckeskulturen, som hade sina rötter i upptäcktsresorna, hörde naturligtvis även te och kaffe. Och med dem föddes en ny urban kultur. Folket satt på kaféer och tesalonger och samtalade såväl om ditt och datt som om politik och förestående revolutioner. Den ungerska revolutionen 1848 och befrielsekriget mot Österrike planerades på Café Pilvaux i Pest.

Men kafékulturen medförde naturligtvis inte bara de *politiska* revolutionerna. Av långt större vikt för den moderna människan var den *delikata* revolutionen. Tårtor, bakelser, och för svensk del även mumsigheter som semlor, struvor och pepparkakor har från 1800-talet och ända in i våra dagar lagts på kondisdiskarna. Lagen om näringsfrihet 1846 kom att innebära att framför allt småkakor och kringlor kunde säljas friare på öppna platser som tågerronger och vid marknader. I dag är det den amerikanska kulturen som sätter agendan. Stora svällande mufinsar och supersöta *chocolate chip cookies* har utan tvekan slagit ut mormors gamla kakfat.

Historiebok för kakälskare är en mycket vacker produkt. Bildmaterialet är rikligt. Varje sida i boken kantas av små och enkla, men fina illustrationer, och foton på de färdiga bakverken erbjuder ingenting mer att önska för den matpornografiskt intresserade. Inte minst omtanken med den tidstypiska rekvisitan till varje form av bakverk gör bilderna till små mästerverk. Recepten tycks vara ut-

valda med stor omsorg, och verkar för det mesta lätta att följa. Författarna har på ett utmärkt sätt lyckats överföra gamla tiders recept till att fungera med dagens råvaror och husgerådsuppsättning. Ofta följs recepten även upp av tydliggörande kommentarer.

Men, allt detta blir sammantaget ett journalistverk. Av två professionella historiker hade jag önskat något mer. Notapparaten vittnar om att författarna kunde ha lagt större vikt vid det vetenskapliga hantverket. Här hittar jag allt för många bearbetningar och uppslagsverk, och allt för få originalkällor. Språkbruket är bitvis roande – som när Harrison sluter ögonen och minns en påse doughnuts han köpte i Singapore vid 1990-talets början: "Ljuvliga, flottiga, morgonfäriska kalori-bomber...". Men i övrigt överraskar boken sällan. Tvärtom är källkritiken inget vidare, och författarna tycks bekväma med att föra vidare gamla myter. Så får vi till exempel – via Herman Lindqvist – veta att Adolf Fredrik dog med semlor i magen, men också att gamla romerska kejsare var ena riktiga matvrak. Slutligen måste också höjas ett varningens finger för dem som önskar prova recepten själv; Mitt eget äventyr med honungs- och sesambollarna slutade mycket tragiskt med en läbbig, närmast råoljeliknande, sörja – och en odiskbar kastrull.

Mats Berglund

Else Roesdahl (red), *Dagligliv i Danmarks middelalder. En arkæologisk kulturhistorie*, Aarhus universitetsforlag, Århus 2004 (1999). 420 s.

Danska arkeologer kan något som svenska arkeologer inte kan, eller i vart fall knappt gör. De kan skriva och publicera goda översikter och synteser av olika kunskapsområden. Vart man än vänder blicken inom forntids- och medeltidsforskning i Danmark så nog finns det en aktuell och välskriven bok av ledande experter, publicerad av ett seriöst förlag. *Dagligliv i Danmarks middelalder*, redigerad av Else Roesdahl, är just en sådan bok. Den publicerades första gången 1999. Bokens andra upplaga från 2004, som jag läst, är en rättad och reviderad version, skriven av Roesdahl tillsammans med sju andra medeltidsarkeologer, två historiker, en konsthistoriker och en osteolog.

Boken är ett proffsigt utfört översiktsarbete. Den ser ut som ett sådant, känns som ett sådant och har alla de beståndsdelar som man kan förvänta sig av en användarvänlig och genomarbetad bok. Den börjar med en intresseväckande och orienterande inledning av Roesdahl själv samt ett kapitel om den övergripande historiska utvecklingen av Anders Bøgh, som sätter ramarna. I slutet finner man en tidstavla, presentationer av författarna, upplysningar om bilderna, en diskuterande litteraturoversikt samt ett register. Så skall det se ut.

Särskilt roligt är det att boken inte sätter en gräns vid Öresund utan har tagit

till sig åtminstone det skånska materialet och de medeltidsarkeologiska studierna från Lund.

Bokens bakgrund är, som Roesdahl inledningsvis nämner, den senaste människoålderns revolution av vetandet inom medeltidsarkeologin. De omfattande nya kunskaperna har nu gjort det möjligt att på olika sätt belysa medeltidens *vardagsliv* grundat på de materiella spåren av detta, vilket knappast gick ens för säg 50 år sedan. I boken används såväl arkeologiska och naturvetenskapliga som skriftliga källor och därtill många medeltida bilder. Roesdahl argumenterar i sin inledning övertygande för medeltidens betydelse och förklarar varför den är intressant för oss här och nu. Inledningen är en god introduktion som också lyfter fram spännande godbitar och exempel som väcker intresset.

Kapitlet "Samfundet" av Anders Bøgh ger en allmän historisk översikt. Bøgh lägger särskild vikt vid jordbrukets förändring, befolkningsökningen, kyrkans utveckling, aristokratin och kungamaktens natur och förvandling, bönderna, utvecklingen av städer och handel samt pesten (från 1350 och framåt) och den med pestepidemierna samhörande jordbrukskrisen och dess följder. Bøgh uppehåller sig mycket kring den politiska utvecklingen från mitten av 1100-talet och framåt. Här får man kungar, händelser och årtal serverade så det räcker och blir över. Han är mer kortfattad om medeltidens första del. Boken handlar om tiden från 950 och framåt och därmed hade man kunnat önska sig lite mer om brytningstiden med Harald Blåtand, om Sven Tveskägg och Knut den stores Englandsäventyr och om den stora betydelsen av den tidens kontakter med just England.

Efter Bøghs öppning börjar den arkeologiska kavalkaden med kapitel om land, stad och byggnader, husens konstruktion och inredning, husdjuren, mat och kokkonst, dräkter, samfärdsel, handel och pengar, teknik, skrift och böcker, tid och tidsfördriv, konsten, fromhetslivet, sjukdom och död och slutligen nordboliv i Grönland. Generellt är det välskrivet, frikostigt med goda exempel och mycket väl illustrerat. En översikt med arkeologisk fokus är beroende av bilder och här är de många, väl valda, ofta i färg och smakfullt varierande i storlek och anpassning till texten. Bildtexterna är satta med väl liten grad.

Läsaren får sig en verklig omgång av medeltidens materiella kultur, bitvis exemplifierad i slående detalj. Framställningen är bred och vittförgrenad. Givetvis kan man alltid önska sig mera. Jag saknar ett kapitel om vapen, krigföring och borgar.

Det medeltida vardagslivets materiella inramning blir belyst i de första tre kapitlen om jordbruk, byar, hus och städer (Hans Krongaard Kristensen), husens konstruktion och innandömen (Roesdahl själv) och husdjuren (Tove Hatting). Hos Krongaard Kristensen är det kanske aningen tunt om de tidigaste riktiga städerna. Roesdahl fokuserar inomhusmiljön och dess artefakter. Hattings kapitel är faktamässigt fylligt, men kanske väl torrt för att vara en populär översikt.

På dessa kapitel följer först ett om mat och kokkonst (Bi Skaarup), sedan ett om

dräkter (Mytte Fentz). Matkapitlet är översiktligt och mycket grundligt, man serveras kunskap om allt från själva råvaruproduktionen och dess förändring till detaljer som en inköpslista från 1504. Dräktkapitlet är lika översiktligt. Läsaren får veta vilka textilier som fanns, hur de tillverkades och vilka kläder som bars. Här presenteras verkliga höjdpunkter som rekonstruktionerna av Mammendräkten (ca 1000), Bockstensmannens dräkt (1300-tal) och "drottning Margaretas gyllene kjortel" (1400-tal). Framställningen bärs fram av de enastående exemplen.

De mera tekniskt fokuserade följande kapitlen om samfärdsel, handel och pengar (Roesdahl och Keld Grind-Hansen) samt teknik (Hans Krongaard Kristensen och Jens Vellev) tydliggör arkeologins betydelse för förståelsen av medeltiden. Här möter utgrävda och rekonstruerade skepp, vagnar och broar, vägnät och handelssystem, möllor, tegel- och keramikugnar samt ett saltsjuderi. Vidare berättas om mynt och myntväsen och om vilken sorts kalkbruk som användes.

Roesdahl har författat kapitlet om skrift och böcker. Det innehåller såväl spännande detaljer som solida fakta. Särskilt det bruk av runor som fortsatte långt in i medeltiden vid sidan av den latinska skriftkulturen fascinerar. Givetvis möter vi även fynden av läs- och skrivredskap som styli och vaxtavlor. Tid och tidräkning, liksom musik, dans, lek och spel behandlas också. Ett kapitel om konsten (Poul Grind-Hansen) börjar med att berätta att konsten under medeltiden inte var konst så som vi i dag förstår detta begrepp. Måleri samt hantverk i trä, sten och metall får en fyllig diskussion. Konstens sociala och mänskliga sammanhang förklaras. Ett kapitel om "Fromhedslivet" (Ulla Kjær och Hans Krongaard Kristensen) behandlar kyrkans organisation och utveckling, kyrkobyggnaderna, vallfart, kyrko- och helgonkulter samt kloster. Kapitlet om sjukdom och död av Per Kristian Madsen behandlar sådant som levnadsålder, läkekonst och gravskick. Här hade man önskat fler människor och livsöden; kanske en framställning som Caroline Arcinis i *Åderförkalkning och portvinstår* från 2004, där medeltiden verkligen levandegörs utifrån osteologiska resultat.

Bokens sista kapitel, "Nordboliv i Grönland" av Jette Arneborg, är nog det mest givande. De goda bevaringsförhållandena och avsaknaden av moderna störningar av det arkeologiska materialet på Grönland innebär möjligheter för en fantastiskt spännande medeltidsarkeologi. Eller vad sägs om nästan helt bevarade strut-hättor, leksaker, tallrikar samt hela hus med dörrar och träväggar!

Sammanfattningsvis är bokens struktur och faktainnehåll föredömligt. Det är tydligt och omfattande. Texterna är läsbara och välredigerade.

Skall någon kritik framföras får den riktas mot framställningarnas ton och fokus. Det handlar ju, om jag inte missförstått, om populärvetenskap, om en bok som främst är riktad till folk i allmänhet. Därmed hade man kanske kunnat önska sig en mer människofokuserad hållning där konkreta livsöden och människor lyftes fram i högre grad. Enklast hade det kunnat ske i kapitlet om sjukdom och död,

som lätt kunnat handla om livet i stället för om döden. Kapitlen kunde också ha fått mer spännande ingångar genom att anslående och intresseväckande exempel lyfts fram.

Kanske saknas i viss mån nya perspektiv på medeltiden. Varför inte mentalitetshistoria eller nya idéer om kristnandet, religion och kosmologi som i det svenska projektet *Vägar till Midgård*? Lite konservativt känns det allt och kanske har det sin förklaring i urvalet av skribenter. Som nämnts i inledningen är könsfördelningen väldigt jämn, men redan 1999 var skribenternas medelålder 50 år, i dag är den 56 år. Det är det gamla gardet som talar, kanske kunde de bjudit in någon yngre kollega.

Det bestående intrycket är hur som helst det av en proffsig, väldigt användbar och välgjord bok med en självklar plats i den medeltidsintresserades bokhylla.

Fredrik Svanberg

Elisabeth Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta. Jord till prästgårdar i Sverige under medeltid och tidigmodern tid*, Intellecta DocuSys, Sollentuna 2004. 211 s.

I dagens historieskrivning förknippas oftast medeltiden med kristendomen och i Sverige sammankopplas övergången från vikingatid till medeltid med kristnandet. Det var under medeltiden som kyrkans inflytande var som starkast och runt om i landet ökade kyrkans jordinnehav. En del av marken användes till prästgårdar, men varifrån kom denna mark?

Med sin doktorsavhandling *Till prästens bruk och nytta* vill Elisabeth Gräslund Berg, forskare vid kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, bringa klarhet i frågan hur mark avsattes i syfte att skapa prästgårdar. Hon problematiserar den tidigare forskningens syn på prästgårdar som statiska och med samma utformning nu som då. Genom att vända sig till bland annat Alan Pred och hans teori om platsen som en process formulerar Gräslund Berg en tes om prästgårdarnas möjliga förändring över tid.

Gräslund Berg utgår vidare från ett rättsgeografiskt perspektiv på den mark som kom att användas vid skapandet av prästgårdarna. Marken måste ha haft andra ägare innan kyrkan kom i besittning av den, då det inte är troligt att all kyrkojord var nyodlingar. En rad olika faktorer påverkade markförvärvet, framhåller Gräslund Berg, och prästgårdarnas uppkomst måste ses i en social, en ekonomisk och en rättslig kontext.

Eftersom källmaterialet rörande prästgårdar från medeltiden är väldigt begränsat väljer Gräslund Berg att även använda sig av det kartmaterial som tillkom under 1600-talets senare del och under 1700-talet. Undersökningen är uppdelad

i två delar. I den första delen är syftet att utifrån kartor, huvudsakligen från 1700-talet, skapa en generell bild av den mark som fanns i prästgårdarnas ägo. Hur var denna mark fördelad i landskapet? Vilka skillnader fanns mellan prästgårdar och vanliga gårdar? Hur var prästgårdarna placerade i förhållande till kyrkorna? I den andra delen undersöker Gräslund Berg medeltida källor till prästgårdar. Då materialet är sprött blir hon tvungen att utföra fallstudier av de medeltida prästgårdarna, för att i avhandlingens avslutande del jämföra resultaten av de båda delundersökningarna.

Gräslund Berg betraktar, som framhållits, platsen som en process som ständigt återskapas i ett samspel med den kontext i vilken platsen befinner sig. De teoretiska utgångspunkterna är i sig inte problematiska och delstudierna är väl genomförda. Däremot framstår kopplingen mellan de båda delarna inte som självklar, vilket är en följd av att det inte från början klargörs hur teorierna är tänkta att användas och fungera. Det förefaller som att Gräslund Berg inte vill avslöja sina resultat för tidigt i avhandlingen, vilket alltså resulterar i att kopplingen mellan de olika delarna blir något oklar. Det positiva med upplägningen är att boken växer i takt med att man som läsare tar till sig och kopplar samman de olika delarna. Genom en rad aha-upplevelser övergår den initiala förvirringen i en allt klarare bild.

Genom att jämföra enskilda prästgårdar från medeltiden med en generell mall skapad utifrån kartmaterial från 1700-talet ökar Gräslund Berg förståelsen för de medeltida prästgårdarnas utformning. Här fungerar det valda processperspektivet utmärkt. I fallstudierna kan man se hur prästgårdarna skapas och vilken mark som fanns till förfogande. I kartmaterialet kan man då se om något har förändrats. Fallstudierna visar även att prästgårdarna tillkom från 1200-talets slut och under 1300-talet, betydligt senare än vad som har hävdats i tidigare forskning. Skapandet av prästgårdar kan, enligt Gräslund Berg, ses som resultatet av en process där sockenpräster gradvis blev allt mer självförsörjande. Prästerna strävade efter att samla sina ägor kring prästgården, som skulle vara en ensamgård. Gräslund Berg tolkar detta som att kyrkan genom att bland annat skilja sin mark från andras ville ställa sig utanför den världsliga lagen och därigenom slippa juridiska dispyter om marken.

Trots de invändningar som riktats mot bokens struktur är den en bra och klargörande undersökning av den process som påverkade uppkomsten och utformningen av prästgårdarna. Med en ny syn på prästgårdarna som anpassningsbara objekt i en föränderlig kontext bidrar Gräslund Berg med nya förklaringsmodeller till frågan om vilken mark som kom att tillhöra prästgårdarna.

Lars-Bertil Nilsson

Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas*, *Studia Latina Upsaliensia* 29, Acta universitatis Upsaliensis, Uppsala 2004. 628 s.

Det förra seklets svenska lärdoms- och litteraturhistoriker var väl medvetna om att just de stormaktstida humanisterna – svenskarna, finnarna, balterna och inte minst tyskarna – var besatta av latin. Trots detta ägnades de fåtaliga svenska studierna endast begränsade ämnen: berömda författare, språkbruket i kända verk, särskilda litteraturgenrer. Så sent som på 1970-talet beklagade en forskare att ”renässansens latinska litteratur [är] i dag så gott som okänd, gömd och glömd i de äldre biblioteken”. Han manade därför till ”att återerövra och lära känna vår kulturella identitet genom ett nytt studium av latinets roll genom tiderna”.¹

Till skillnad från sina föregångare är den anmälda uppsaliensiska studien av latinprofessorn Hans Helander övergripande och samordnande. Redan den omständliga inledningen (s 13–37) ger en allmän föreställning om nylatinets europeiska spridning och om den betydande fördel dåtidens intelligentia – dess *res publica litteraria* – hade av språkgemenskapen. Inte minst öppnade den för friare idéer och debatt (s 25). Med de nya universiteten i Dorpat, Greifswald och Lund växte också de latinska språkfärdigheterna snabbt. Självklart är Helanders intressen först och främst filologiska – den inhemska nylatinska litteraturens ämnes- och genreal, poetik, stilistik och inte minst ordförråd. Verkets egentliga kärna utgörs av den tredje delen (s 65–318) med en åskådlig, ordnad och kommenterad förteckning över den stora mängd latinska personnamn och beteckningar (allmänna, etniska, geografiska) som favoriserades i stormaktstidens texter. Därutöver (s 41 ff) utreds hur svenska författare lånade litterära, filosofiska och religiösa (senantikens kristliga) motiv, meningar, metaforer, allegorier och allmänna synpunkter (s k *topoi* eller *loci*) från latinska förebilder. Utredningen levandegörs med konkreta belägg och blir aldrig tråkig. Ett exempel på sådant *locus* är *litterarum migratio*: I 1600-talets Sverige, hette det, hade muserna sökt sig till det kalla Thule och poeterna – särskilt de baltiska – fann en tillflykt undan moskoviterna hos drottning Kristina, ”skyternas Minerva” (s 411–419). De samtida svenska hjältarna med Gustav Adolf i spetsen utförde sina bragder på världsscenen, *theatrum mundi* (s 422 ff). I hyllandet av dessa båda regenter begagnades antika paralleller och former (s 420).

Både i det rikssvenska kärnlandet och i provinserna övertog författarna gärna och fritt de antika klassikernas böjelse för eviga filosofiska sanningar, för myten om den gyllene tidsåldern och världens förfall, för den antika övertygelsen om

1. Kurt Johannesson, ”Renässansens latinpoesi. Studier kring Henricus Mollerus”, i Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr & Magnus von Platen (red), *Vetenskapernas träd. Idéhistoriska studier tillägnade Sten Lindroth 28 XII 1974*, Stockholm 1974, s 55, 90.

korrespondensen mellan världsalltet och människan och mellan ordens eller namnens form, ljud och mening. Genom att kritisera och håna den förlegade aristotelismen och andra nattståndna filosofer visade det sena 1600-talets svenska författare att man hade stigit i jämnhöjd med det övriga civiliserade Europa (s 445).

Recensenten vågar inte fortsätta sitt riskabla intrång i den rent poetiska sfären. Lyckligtvis intresserar sig Helander minst lika mycket för i grunden politiska idéer hos de nylatinska författarna. Språkvetaren förvandlas här till en politisk idéhistoriker. Analysen av religiösa och politiska idéer upptar nära hälften av den fjärde delen (s 319–410). I Sverige som i andra länder rekryterades latinska lärda till att tjäna kungamaktens och rikets intressen, påpekar Helander (s 558). Ingripandet i trettioåriga kriget gav en luthersk-ideologisk mission åt den nylatinska litteraturen. De närapå permanenta krigen och därav följande diplomatiska förvecklingar krävde propagandistiska upplysningar om både närboende och avlägsna folkslag. De svenska monarkerna förhärligades och även den gamla svenska göticismen – som i boken tecknas mot en bred inhemsk och europeisk bakgrund – utvecklades vidare. När svenskarna hyllades som Guds utvalda folk var detta ett sätt att styrka den nya stormakten med historiska argument.

Det anmälda verket är dock allt annat än en materialkatalog. Man imponeras av författarens klara frågeställning, av den underliggande hypotesen. De grundläggande frågorna kan sammanfattas enligt följande: Stod den nylatinska vitterheten i samklang med det tidigmoderna Europas omvälvande processer (s 29) och var latinet en ändamålsenlig budbärare för tidens nya idéströmningar (s 558)? Helanders svar är odelat jakande. Den nylatinska litteraturen föregrep och beledsagade den svenska adelsstatens *Westernization*. Beställningarna från kronan kom relativt sent, dock med desto större effekt. Om de äldre Vasakungarnas avkrok i andligt och litterärt hänseende släpat efter motståndarmakterna – det lutherska Danmark och motreformationens Polen – så var situationen en helt annan under 1600-talet, framhåller Helander. Här skulle man gärna ha sett en jämförelse av den storsvenska litterära klassicismen med den övriga Nordens, men också dessförutan har verkets huvuduppgift lösts med råge.

Trots Helanders positiva värdering av nylatinet är det viktigt att iakttå proportionerna och ta hänsyn till skillnaden mellan nationella svenska syften och utvecklingen i Västeuropa. I det europeiska perspektivet var raserandet av den absoluta staten och de feodala institutionerna på god väg. Där växte redan den fria marknadsekonomi, folksuveränitetens och den medborgerliga frihetens förkämpar slogs mot enväldet och seklets vetenskapliga revolution tjänade den borgerliga revolutionen som både dess förutsättning och dess ledsagare. Dessa stora revolutionära processer utvecklades i Europas föregångsländer, men mötte envist motstånd i exempelvis Frankrike, Spanien och Centraleuropa. Den tillfälliga, men långvariga jämvikten mellan nytt och gammalt framkallade den beryktade

1600-talets kris – ett hett historiografiskt debattämne under förra seklets senare årtionden.

Förr eller senare måste dessa världshistoriska omställningar frigöra sig från latinets arkaiserande bojar. Förvisso betjänade nylatinet på bästa sätt naturvetenskapen, filosofin, pedagogiken och inte minst diplomatin med den nyfödda internationella rätten. Svenskarnas latinska prestationer vittnade också om den unga nordiska statens europeiska tillhörighet – men till vilket Europa? Till dess senfeodala kropp och bål! Det svenska enväldet och den så kallade militärstaten (framlidne S A Nilssons vaga favoritterm) utgjorde förvisso framsteg i ett regionalt nord- och östeuropeiskt sammanhang. I ett västeuropeiskt sammanhang var däremot enväldet redan ett reaktionärt hinder, en bromskloss. Och i föregångs-länderna förknippades nylatinet med hovet och den gamla såväl världsliga som kyrkliga överklassen. Det kapitalistiska näringslivet och de nya samhällsklasserna kunde gott undvara latinet. De oppositionella och demokratiska brittiska, nordamerikanska och franska publicisterna, predikarna och ideologerna uttryckte sig nästan genomgående på de egna folkspråken.²

Det förra seklets vetenskapliga klassiker – Max Webers *Protestantiska etik*, Eli Heckschers *Merkantilism*, Christopher Hills *Writing and Revolution in 17th Century* – förbigår de nylatinska författarna nästan helt och hållet. Efter 1640-talets engelska revolution blev klassicismen ett slags sköld under vilken de besegrade rojalisterna hämtade andan, menar exempelvis Hill. Den företagsamma grevinnan Ebba Lejonhufvud använde i sina svenskspråkiga brev (en del av De la Gardiska arkivet i universitetsbiblioteket i Tartu) aldrig latinska ord för nya ekonomiska begrepp. Hennes ordval förklaras också av den färgrika nylatinska ordförteckningen i Helanders verk (s 65–224). Listan saknar helt och hållet ord lämpade för att betjäna till exempel det nya näringslivet. I bästa fall dög svenskarnas nylatinska ordskapelser till teknologi, krigsväsende och förvaltning. Det är symptomatiskt att maktstatens dyrkare Hobbes och Grotius och den episkopala anglikanska kyrkans försvarare Newton helst använde latinet. De båda engelska revolutionernas ideologer – från Milton till Locke – skrev däremot på engelska. Exemplet kan mångfaldigas.

Dessa invändningar förringar inte betydelsen av Helanders arbete. Stormakts-tidens nylatinska texter alstrades av samma pennor som också skrev på svenska och tyska. Med sin bok har Helander blottlagt den gemensamma klassicistiska stramaljen, grunden för epokens mest betydande litterära verk, såväl lärda som konstnärliga. Dessutom är det första gången som den svenska hanteringen av den tidens världsspråk presenteras på *vår* tids världsspråk. De andliga och lärda pre-

2. I föregångslandet Nederländerna skrev apologetiska politiska författare på latin, de kritiska på folkspråket. Jfr Etienne Lespeyres, *Geschichte der volkswirtschaftlichen Anschauungen der Niederländer*, Leipzig 1863.

stationerna av stormaktstidens humanister har därmed blivit tillgängliga för den internationella forskningen. Sverige är dock mest berömt för sina fältherrar och uppfinnare. Dess poeter – vare sig de skrev på latin eller svenska – torde knappast finna vägen till Europas litteraturhistoria.

Sist men inte minst är läsaren Helander tack skyldig för hans tillgängliga behandling av ett närapå esoteriskt ämne. I mina ögon förklaras läsbarheten av att boken är skriven *på*, inte översatt *till* engelska. En förtrogenhet med och kärlek till Europas stora diktare har sannolikt också gjort sitt till. De reservationer en fackhistoriker ändå är förpliktigad att göra är samtidigt en maning till bättre arbetsgemenskap humanister emellan.

Aleksander Kan

Joseph Smith, *The United States and Latin America. A History of American Diplomacy, 1776–2000*, Routledge, New York 2005. 208 s.

Joseph Smith, historiker verksam vid University of Exeter och författare till verk som *Unequal Giants. Diplomatic Relations between the United States and Brazil, 1889–1930* (1991) samt *Illusions of Conflict. Anglo-American Diplomacy Toward Latin America, 1865–1896* (1979), har med denna bok skapat en lättläst och koncis översikt över hur relationerna mellan Förenta staterna och de latinamerikanska nationerna har utvecklats från självständighetsförklaringen till nutid.

Geografiska faktorer medförde att de europeiska staternas respektive besittningar i den nya världen förblev relativt isolerade från varandra under hela kolonialtiden, från 1500-talet fram till slutet av 1700-talet. Vid sidan av stora fysiska avstånd, språkförbistring och bristfälliga kommunikationer bidrog, påpekar Smith, även dynastiska konflikter i Europa till att åtskilja framför allt de brittiska kolonierna i Nordamerika från de spanska och portugisiska imperierna. Enkelt uttryckt transplanterades skilda europeiska institutioner, religiösa spänningar och stereotypa föreställningar till kolonierna vilkas inbördes relationer därför ända från början kom att präglas av rivalitet och misstro.

Det övergripande temat för Smiths framställning är hur relationerna mellan USA, kolonialmakterna och de latin- och sydamerikanska staterna utvecklades mot bakgrund av den policy som formulerades i december 1823 i James Monroes tal till kongressen, ett anförande som vid tiden, med tanke på innehållets sprängkraft, gick omvärlden relativt obemärkt förbi. Ofta har doktrinen analyserats utifrån relationen mellan Förenta staterna och kolonialmakterna. Smith utgår i stället från relationerna mellan de framväxande staterna i den västliga hemisfären. Han ser framför allt Monroe-doktrinen som en formalisering av en redan från början asymmetrisk relation. Uttalandet är därför främst en deklaration av

Föreanta staternas ledarskap. Kongressens antagande av 1811 års No-Transfer Resolution – ett beslut i vilket Spanien varnades för att överlåta sina nordamerikanska besittningar till någon annan europeisk makt – var dess föregångare. Theodore Roosevelts tal till kongressen 1904 – i vilket han frankt deklarerade Föreanta staternas rätt att intervensera i de latinamerikanska stater vilkas regeringar bedömdes skyldiga till "chronic wrong-doing" – var en policyformulering som skall förstås som förlängning av den utrikespolitiska kurs som fastlagts av Monroe-administrationen. Detsamma gäller Johnson-doktrinen, utformad efter den amerikanska interventionen i Dominikanska republiken 1965, och som deklarerade att en folklig resning på det västliga halvklotet inte skulle betraktas som lokal i det fall "the object is the establishment of a Communist dictatorship". Likaledes betraktar Smith resultatet av tvisten om Venezuelas gränser som ett implicit brittiskt erkännande av doktrinen, samtidigt som konfliktens upplösning egentligen endast bekräftade en sedan länge antagen hållning.

På det hela taget är Smiths bok balanserad, lättillgänglig och fri från moraliserande utsagor. Den borde således fungera ypperligt som en introduktion till utvecklingen av de mellanstatliga relationerna i den nya världen. Ämnets vidd och studiens ringa omfång medför emellertid en del problem. Exempelvis är Smiths svepande påstående, att det Föreanta staterna "that formally came into existence in 1787" (s 3) var en politisk entitet som i allt väsentligt skapades redan i och med självständighetsförklaringen 1776, en grov förenkling och ytterst bekymmersam. Sanningen är att få amerikaner, om någon, hade den federala konstruktionen för ögonen redan vid mitten av 1770-talet. En annan svaghet är att perspektivet är övervägande amerikanskt (i betydelsen utgående från synen i Föreanta staterna). Merparten av källorna är amerikanska. Alltför litet utrymme lämnas för en diskussion av relationerna de latinamerikanska staterna emellan, såsom exempelvis den historiska rivaliteten mellan Brasilien och Argentina. Några mindre faktafel har också smugit sig in. Zachary Taylor dog redan under sommaren 1850; Theodore och Franklin Delano Roosevelt var inte kusiner, däremot var de femmänningar. Eventuellt kunde Smith också ha uppmärksammat Thomas Hietalas och James E Lewis forskning.

Martin Öhman

H Arnold Barton, *Sweden and Visions of Norway. Politics and Culture, 1814–1905*, Southern Illinois University Press, Carbondale & Edwardsville 2003. 228 s.

Som Bo Stråth understrukt i sin monumentala monografi om de svensk–norska förbindelserna 1814–1905 var banden över Kölen i själva verket länge något av en framgångssaga. När unionen etablerades hade vår västra granne under en rad århundraden varit en lantlig provins, enväldigt styrd från Köpenhamn. Unionen

med Sverige avsåg enbart gemensam monark och utrikespolitik. I övrigt var Norge ett självständigt rike med en för denna tid unikt demokratisk konstitution, jämförbar endast med USA:s. Sålunda har beräknats att drygt 45 procent av alla norska män över 25 år hade rösträtt 1814.

För Norge medförde unionen välsignelsen av en lång, obruten fredsperiod. Landet fick tid att bygga upp en nationell administration med eget parlament, egen lagstiftning, egen förvaltningsapparat, ja, till och med eget försvar. Efterhand kunde man göra sig fri från mycket av den gamla danska kulturella hegemonin. I stället utvecklades en nationell identitet som knöt an till det medeltida norska rike som existerat före Kalmarunionen. En närmast otålig, utåtriktad, nymornad norsk aktivitet trädde fram. Under en följd av år kunde detta ske utan att någon egentlig dissonans förmärktes i relationerna med den svenske unionsbrodern.

H Arnold Barton – professor emeritus vid Southern Illinois University och specialist på skandinavisk historia – har studerat samarbetet inom unionen, främst ur ett norskt perspektiv. Hans välskrivna och översködliga bok behandlar det intellektuella utbytet – kulturellt och politiskt; de två fälten var enligt honom nära förbundna – inom unionen. Den visar att de viktigaste influenserna över Kölen långa tider kom västerifrån. Norges stora utbrott av kreativ energi hade ett mycket djupgående inflytande när det gällde litteratur, konst, arkitektur och musik i Sverige under 1800-talets andra hälft. Till en del kan denna påverkan förklaras av att detta i själva verket var en period av svensk kulturell stiltje. Den norska vågen nådde sin höjdpunkt i Sverige på 1870- och 1880-talen. Faktiskt var svenskarna inte sällan mera öppna för det nya norska än man var hemma i Norge. Ett belysande exempel i sammanhanget erbjuder Henrik Ibsen, som 1864 lämnade hemlandet för 27 års exil, sedan han upplevt det norska klimatet föga välkomnande. Flera av hans pjäser, bland andra *Brand*, fick sin urpremiär i Sverige. Även Edvard Grieg gjorde upprepade gånger konsertturnéer här i landet, där han möttes av stormande bifall.

Också för svenska liberala politiker var det norska statskicket en påtaglig inspirationskälla; särskilt innan ständsriksdagen avskaffades. Även senare utgjorde det norska exemplet något av en förebild; Göran B Nilsson har påpekat att en rad politiska reformer först infördes i Norge, varefter Sverige följde patrull. Detta gällde inom så skilda områden som fattigvård, kommunernas självständighet, näringsfrihet, frihandel, straffrättsligt system samt religionsfrihet. Parlamentarismen som princip introducerades dessutom mer än 30 år tidigare i Norge än i Sverige.

Om Sverige däremot låg före när det gällde industrialisering så ledde således Norge i fråga om demokratisk utveckling. På norsk sida upplevdes därför unionsbanden allt mer som en belastning. Till slut tröttnade man definitivt på att tvingas ta hänsyn till ett Sverige som alltjämt dominerades av en reaktionär över-

klass bestående av brukspatroner, högre ämbetsmän och hovet närstående grupper. Med uppenbar syftning till tyskarnas *Gross-Deutsche*-begrepp döpte Bjørnstjerne Bjørnson denna reaktionära gruppering till "storsvenskar". Samtidigt upplevde de sistnämnda i sin tur att utvecklingen i Norge hotade att medföra en radikal "smitta" till Sverige. Som Evert Vedung på sin tid demonstrerat i en epokgörande avhandling var det riksdagens moderata och konservativa grupper – främst första kammarens majoritetsparti – och Stortingets Venstre som i mycket dikterade utgången när unionen slutligt havererade 1905. Tala om omaka sängkamrater!

I sina konklusioner framhåller Barton de intima sambanden mellan kultur och politik. De svenskar som var mest mottagliga för norska kulturella impulser var likaså mest inspirerade av Norges liberala konstitution och demokratiska rörelser. För dem förkroppsligade Norge gamla, omistliga, "nordiska", kulturella och politiska värden. Dessa ansågs stå i motsats till det kosmopolitiska, huvudsakligen franska, inflytande som länge dominerat i Sverige.

Givetvis är det av betydande värde att en meriterad, icke-skandinavisk, väl påläst – därom vittnar litteraturförteckningen! – forskare tar sig an detta intressanta fält. Barton påpekar dock själv att åtskillig forskning ännu återstår om hur den svenska utvecklingen påverkades av den norska unionsbrodern. Enligt honom bör sådana studier även inkludera de danska influenserna; de utgjorde en viktig faktor i den svensk-norska ekvationen.

Bo G Hall

Aleksander Kan, *Hemmabolsjevikerna. Den svenska socialdemokratin, ryska bolsjevikerna och mensjevikerna under världskriget och revolutionsåren 1914–1920*, Carlssons förlag, Stockholm 2005. 552 s.

Revolutionerna i Ryssland under året 1917 drog till sig stor uppmärksamhet inom den internationella arbetarrörelsen. I Sverige kom ledande aktörer inom Socialdemokratiska Arbetarpartiet och det i maj 1917 konstituerade Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti att spela en alldeles särskild roll. Det berodde i första hand inte på att representanter för den svenska arbetarrörelsens olika riktningar stod de ryska mensjevikerna och bolsjevikerna närmare än andra partiers företrädare. Sverige var, till följd av världskriget och blockaden av Ryssland, ett av få länder över vilka olika grupper av ryska socialister kunde upprätthålla kontakter med västvärlden.

Kontakterna mellan svensk och rysk arbetarrörelse var etablerade långt före 1917. Hur dessa kontakter upprätthölls känner vi i sina huvuddrag. Men vilken roll, om någon, spelade de båda svenska arbetarpartierna för de ryska socialisterna i den dramatiska perioden under och omedelbart efter första världskriget?

Kring detta problem har Aleksander Kan, professor emeritus i historia med rysk bakgrund skrivit ett intressant arbete, *Hemmabolsjevikerna. Den svenska socialdemokratin, ryska bolsjevikerna och mensjevikerna under världskriget och revolutionsåren 1914–1920*. Det är en stor bok, hela tolv kapitel, och kan ses som en sammanfattning av nära 20 års forskning på området. Flera kapitel har tidigare varit publicerade som uppsatser i svenska och internationella tidskrifter men återkommer här, uppdaterade och i lätt reviderad form. Här finns också nyskrivna bidrag som väl fogas in i det övergripande sammanhanget.

Boken erbjuder en hel del ny kunskap men trots allt mer kring detaljer i relationerna mellan svensk och rysk arbetarrörelse under den aktuella perioden än i fråga om problem, perspektiv och analys.

Författaren hävdar att de kontakter som sedan lång tid funnits mellan de båda ländernas arbetarorganisationer fördjupades under världskrigets sista år och åren närmast därefter. Båda fraktionerna i den svenska arbetarrörelsen bistod de ryska socialisterna. Hjalmar Branting erbjöd både mensjevikerna och bolsjevikerna sitt och tidningen Socialdemokraternas stöd fram till tidpunkten för Zimmerwaldrörelsens uppkomst hösten 1915. Ungdomarna i ledningen för Socialdemokratiska Ungdomsförbundet, tillika SAP:s vänsterflygel, från maj 1917 Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti, ställde även därefter resurser till förfogande. I vänsterns tidningar Stormklockan och Politiken kunde ryssarna komma till tals. Men kontaktytorna var enligt Kan bredare än så. Möten, resor till och från Ryssland, täta brevkontakter, och nära samarbete inte minst i ekonomiska frågor, allt pekar enligt författaren på ett omfattande stöd till ryssarna under den aktuella tiden.

Aleksander Kan känner väl litteraturen på området, också den ryskspråkiga. Och hans arbete i källmaterialet vittnar om en aktningvärd bredd. Källor från ryska och amerikanska arkiv likaväl som från Institut voor sociale Geschiedenis i Amsterdam och från arkivinstitutioner i Norden har utnyttjats. Författaren står på en bred bas i sin forskning kring svenska och ryska kontakter.

Några resultat bör lyftas fram. Den fylliga bilden av den rysk-italienska socialisten Angelica Balabanovas samordnade verksamhet i Norden är intressant liksom det förhållandet att Zimmerwaldrörelsen, från hösten 1915 med målet att samla vänsteroppositionen inom den internationella arbetarrörelsen för att få till stånd en fred i världen och för att återuppbygga den sedan 1914 förpuppade Andra Internationalen, utnyttjades av den svenska vänstern och av de ryska socialisterna både som fredsrörelse och som stödorganisation för bolsjevikerna. Ledningen för denna verksamhet låg alldeles uppenbart i Angelica Balabanovas händer. I polemik med tidigare forskning visar författaren dessutom att denna rörelse inte alls upphörde med sin verksamhet sedan Lenin kommit till makten i Ryssland. I kapitlet om den tidigaste (?) finansieringen av vänstersocialistiska sammanslutningar i Västeuropa återkommer Kan till socialisten Fredrik Ström som uppenbart spelade en central roll som ryssarnas bankir och förmedlare av

finansiellt stöd till omvärlden. Kapitlet har tidigare varit publicerat, men när det här återkommer har Ström, under en period rysk konsul med säte i Stockholm, fått en än tydligare position som mellanhand mellan ryssar och socialister i Väst. Stora summor pengar rann genom hans händer, sedan Maxim Litvinov, då i Köpenhamn, givit direktiven. Kapitlet om de svenska socialisternas resor till Ryssland ger också en djupare inblick i hur kontaktnätet utvecklades. Ämnet är i och för sig inte nytt, aktörerna själva skrev om dessa resor och möten redan på 1950-talet. Men Kan fogar in resorna i ett politiskt sammanhang och framhåller deras betydelse.

Några påpekanden kring bokens form och innehåll är emellertid på sin plats. Texten hålls inte sällan i en mästrande ton som ter sig märklig i sammanhanget. Andra som forskat på området har försummat eller förbiset vad Kan nu lyft fram. Att andra inte tagit fasta på vad Kan observerat behöver emellertid inte innebära försumlighet eller förbiseende. Här brister Kan i förståelse av annan forskning. Det är en trist form av polemik i den vetenskapliga diskussionen. Boken är dessutom fylld, närmast överfylld, av fakta. Flera kapitel hade vunnit på en tydligare problematisering och granskning av källorna i klassisk källkritisk anda, något som kunnat styra forskningen och bidragit till att lämna det perifera utanför framställningen.

Utän att gå in i problemet konstaterar jag också att begreppsapparaten är oklar. De i sammanhanget viktiga svenska vänstersocialisterna skildras under olika benämningar utan att läsaren får klart för sig vari skillnaderna består. En ordentlig korrekturläsning hade dessutom förhöjt bokens läsvärde.

Bokens kronologiska avgränsning ställer läsaren inför mer avgörande problem vad gäller resultaten. De aktörer inom vänstern som stödde bolsjevikerna fram till 1920 var de som vid denna tid började bevakas från Moskva och som senare stöttes ut ur den kommunistiska gemenskapen som renegater. Inom bokens kronologiska ram framstår hemmabolsjevikerna som de ryska bolsjevikernas verkliga stödtrupper. Men om tidsperspektivet utsträcks till att täcka också några år av 1920-talet med de konflikter som då uppenbarades mellan svenska hemmabolsjevikerna och de ryska bolsjevikerna, hur skall man då förklara att man från svensk sida stödde bolsjevikerna under den omvälvande perioden före och omedelbart efter revolutionen? Vilka var motiven? Och vilka motiv hade bolsjevikerna att söka stöd hos den svenska vänstern? Var det Revolutionen som var det stora momentet för den svenska vänstern, representerade bolsjevikerna det internationella alternativ som bjöds, innan Andra Internationalen återupprättats? Det är några övergripande frågor som kunde ha ställts i Kans forskning. Men de ställs inte av författaren. Med den kronologiska avgränsning som görs blir resultatet att kontakterna mellan svensk vänster och ryska bolsjevikerna före, under och några år efter revolutionerna var de bästa. Men det är ett resultat som måste diskuteras. Man skall framför allt söka aktörernas motiv.

Kans nya bok *Hemmabolsjevikerna* bidrar med sin empiri till att fylla ut kunskapsluckor i ett övergångsskede när historien så att säga stod och vägde. Men med detta arbete om de svenska hemmabolsjevikerna är inte sista ordet sagt. Som läsare saknar jag ännu svar på många frågor.

Lars Björlin

Meg Ostrum, *The Surgeon and the Shepherd. Two Resistance Heroes in Vichy France*, University of Nebraska Press, Lincoln & London 2004. 208 s.

Hjältar är, enligt hjälten i föreliggande arbete, Charles Schepens: "ett fåtal människor som är beredda att riskera sina liv [för andra människor] genom att utföra vissa handlingar som är mycket farliga och dessutom inte särskilt angenäma".

Meg Ostrum är en amerikansk kulturhistoriker från Vermont. Hennes studie är inte någon traditionell vetenskaplig studie. Genom muntliga uppgifter och historier som inhämtats under tio år har Ostrum i stället tecknat en biografi över den belgiske ögonläkaren Charles Schepens. Utöver detta får man också en mindre exposé över baskisk kultur. De händelser som skildras utspelar sig i Belgien, Frankrike och Spanien under andra världskriget. I centrum står två för eftervärlden bortglömda hjältar som under tysk ockupation med livet som insats smugglade fransmän från Frankrike till Spanien. I fem delar – där den första skildrar baskisk historia, kultur och levnadssätt – återges i kronologisk ordning berättelsen om Charles Schepens och hur han organiserade en omfattande motståndsvirksamhet, före, under och efter andra världskriget.

Boken handlar alltså i första hand om Charles Schepens, en på många sätt extraordinär man. Född 1912 och färdigutbildad ögonläkare 1936, upplevde den unge Schepens nazisternas ockupation av Belgien år 1940. Efter att ha blivit oskyldigt anklagad och arresterad av tyskarna samma år, bestämde sig Schepens för att ansluta sig till den belgiska motståndsrörelsen. "Jag var inte intresserad bara av att överleva. Jag ville uträtta något meningsfullt", förklarar han (s 50). Under inflytande av en gammal vän, Anselme Vernieuwe, började Schepens hjälpa till med att smuggla ut hemliga paket från Belgien. Efter att Gestapo hade kommit Schepens och Vernieuwe på spåren två år senare, blev de tvungna att fly till Frankrike. Så småningom kom Schepens, som nu hade antagit namnet Jacques Pérot, till den lilla byn Mendive i den franska delen av Baskien. Det är hans tid här vid den spansk-franska gränsen som huvuddelen av boken ägnas åt. I Mendive lyckades Schepens återuppta hjälpverksamheten med ekonomisk hjälp från sin förmögne vän Cyrill Pomerantzeff. Basen var byns sågverk. Det användes från slutet av 1942 och fram till krigets slut som en fasad; den egentliga uppgiften var att smuggla både människor och hemliga dokument från Frankrike till Spanien och Storbritannien. Här kom även en annan huvudperson, fåraherden Jean Sarochar, in i

bilden. På uppdrag av Schepens arbetade Sarochar under hela kriget som *porteur*, vilket innebar att han ledsagade de flyende människorna genom skogen mellan Frankrike och Spanien.

I juli 1943 förråddes Schepens av en fransman som tagits tillfånga av tyskarna och tvingades själv, med Gestapo i hämlarna, fly över den spanska gränsen. Så småningom lyckades han ta sig vidare till Portugal och Storbritannien. Efter kriget tog han sig tillbaka till Mendive, där han och Sarochar upphöjdes till hjältar.

Från november 1942 lyckades ett tiotal människor varje månad, under förövändningen att de arbetade på sågverket, ta sig över gränsen. Enligt en ungefärlig siffra hade minst 100 människor, av de 30 000 som korsade Pyrenéerna under kriget, Schepens och Sarochars engagemang och Pomerantzeffs generositet att tacka för att de överlevde kriget.

Ostrums bok är en välskriven och spännande skildring av en ung, helt opolitisk belgare, som under loppet av några år iklädde sig rollen som ”dubbelagenten Jacques Pérot”, organiserade en omfattande motståndsverksamhet och efter kriget utkorades till hjälte av folket i Mendive. Boken är betydelsefull som en skildring av en okänd 1900-talshistoria som annars med största sannolikhet skulle ha glömts bort.

Om man tillämpar Schepens egen definition av en hjälte så handlar hela denna bok om en rad hjältar som alla riskerade liv och lem för att rädda medmänniskor att fly från tyskockuperat område. Ostrum har valt ut två av dem – Schepens och Sarochar – men jag vill också lyfta fram Cyrill Pomerantzeff och Marius Pelfort. Den förre bidrog med de ekonomiska medel utan vilka sågverket/kulissen aldrig hade kunnat upprättas. Alla hans tillgångar gick förlorade då han tvingades fly från Gestapo 1943. Den senare verkade som direktör för sågverket och för sin medverkan i motståndsrörelsen fick han plikta med livet i ett tyskt koncentrationsläger. Bägge karaktärerna figurerar i boken, men föräras aldrig den hjältestatus som även de förtjänat.

Lena Andersson

Carsten Fenger-Grøn & Marlene Grøndahl, *Flygtingenes danmarkshistorie 1954–2004*, Aarhus universitetsforlag, Århus 2004. 424 s.

Flygtingenes danmarkshistorie 1954–2004 av idéhistorikern Carsten Fenger-Grøn och journalisten Malene Grøndahl är en intresseväckande berättelse om några av de flyktingar som sökt skydd i Danmark. Men det är också en berättelse om dansk självförståelse och om femtio år med FN:s flyktingkonvention, som Danmark med stor entusiasm undertecknade 1954 och den händelse som utgör studiens startpunkt. Därför syns det logiskt att genomgången börjar med de ungerska flyktingarna 1956 – den första större flyktinggrupp som erbjöds asyl

efter undertecknandet. De politiska aspekterna av mottagandet syns uppenbara. I kalla krigets tidevarv visade danskarna var de stod när dessa flyktingar från det kommunistiska Östeuropa mottogs som hjältar. Boken slutar, cirka 400 sidor senare, med en lika politiskt betingad flyktinggrupp från början av 2000-talet: afghaner. Dessa människor mötte svårigheter att få asyl i Danmark eftersom det danska stödet till Bushs krig mot terrorismen gjorde det besvärligt att hävda Afghanistan som ett osäkert område. Dessa afghaner mottogs till skillnad från ungrarna knappast med öppna armar och många återsändes till ett land i kaos. Någon större hänsyn till vad FN:s konvention sade om flyktingskap togs inte längre.

Mellan dessa båda flyktinggrupper ges en kronologisk redogörelse för ett antal etniska flyktingkategorier och historien kring dessa. Det handlar bland annat om polska judar, som mottogs av ett Danmark med samvetet tyngt från andra världskriget; vänsteraktivister från högerdiktaturens Latinamerika, som exponerade frågan om hur Danmark klarade av att förhålla sig till politiskt verksamma flyktingar på vänsterkanten; iranier och irakier, som kom vid en tid när dansk asyltag ansågs vara världens mest humana samtidigt som xenofobin blev ett tilltagande fenomen; om somalier som ständigt fått kämpa mot djupt rotade fördomar; om flyktingar från det forna Jugoslavien, som sågs som ett särskilt europeiskt, och därmed danskt, ansvar. Detta för att nämna några av de presenterade flyktinggrupperna.

Utgångspunkten för varje kapitel är en enskild flyktings öde. Via ett omfattande intervjumaterial beskrivs allt från flyktorsak till flyktingens nuvarande situation i det nya landet på ett engagerat sätt. Intervjupersonens upplevelser varvas med inslag från den offentliga debatten, diskussioner kring lagstiftning, flyktingstatistik, beskrivningar av Danmarks inrikespolitiska förutsättningar och utrikespolitiska ställningstaganden. Men alltjämt är det huvudpersonen, den enskilda flyktingen, som står i centrum för berättelsen. Detta är ett sympatiskt drag eftersom boken på detta sätt mycket förtjänstfullt synliggör flyktingarna som individer. Detta åstadkoms på två sätt: För det första visar de olika kapitlen hur olika grupper har haft att handskas med skilda förutsättningar och bemötanden. Därmed blir det tydligt att det är enfaldigt att diskutera flyktingar som om de vore en homogen grupp. Alla flyktinggrupper kräver sin egen berättelse. För det andra framstår historien kring varje flyktinggrupp som unik genom att representeras av en enskild huvudperson med en exklusiv berättelse. På detta sätt framträder inte en stereotyp flykting utan en människa av kött och blod.

Men samtidigt som de olika berättelserna visar på det specifika framträder också väsentliga likheter i hur flyktingarna ställer sig till sitt nya land och hur danskarna bemöter dem. I så gott som alla berättelser markerar huvudpersonerna sin vilja att försörja sig själva genom arbete. Här visas också att flyktingarna sällan aktivt valt Danmark som tillflyktsland. De olika huvudpersonerna delar också –

om än med olika grad av tillförsikt – förhoppningen om att snart få återvända till ursprungslandet. Av den anledningen har de också svårt att motivera sig när det gäller att lära sig danska språket, att ta del av och lära känna det danska samhället och kulturen. Det är också dessa faktorer som skapar de stora konflikterna. Danmark är inte flyktingarnas drömland medan danskarna tror och anser att så borde vara fallet. Samtidigt som flyktingarna väntar på en möjlighet att återvända hem menar danskarna att de snabbt borde anpassa sig till danskt levnadssätt.

Bokens stora fördel är perspektivet – den enskilde flyktingen i centrum av berättelsen om flyktingen och Danmark. Samtidigt utgör formen också grunden för den huvudsakliga invändningen. Det är just en *berättelse*, en redogörelse, och som sådan lämnar boken läsaren med en del frågor. Hur representativ är till exempel flyktingens egen berättelse? Det finns förvisso en ambitiös ansats att måla upp olika samhällskontexter men bitvis får man intrycket av att kontexten allt för selektivt anpassats till flyktingens historia.

En annan anmärkning kan göras angående det politiska ramverket: Boken ger visserligen en god inblick i asyl- och integrationspolitikens kontinuitet och förändring men ytterst sällan ges förslag på *varför* politiken och debatten utformats som den gjort. Varför, till exempel, går ett land som under 1980-talet ansågs ha världens mest humana asyllagstiftning till att bara tjugo år senare företräda en stängda dörrrens politik med få europeiska motsvarigheter? Det har nog aldrig varit författarnas avsikt att svara på denna stora fråga men det kunde likväl ha varit önskvärt med några förslag, framför allt eftersom spörsmålet på ett mer generell plan torde ha relevans även utanför den danska diskussionen.

Men kanske är detta en orättvis önskan. Författarna själva menar att bokens främsta syfte är att ge en gedigen grund för läsaren att själv skapa sig en uppfattning om hur Danmark i framtiden borde utforma sin asyl- och integrationspolitik. På denna punkt sticker författarna inte under stol med sin hållning: de är tämligen kritiska till den politik som förts på senare år. Kanske är det i första hand just som ett engagerat och upplysande inlägg i den danska flyktingpolitiska debatten som vi skall uppfatta boken. Vid sidan av bokens andra fördelar är detta utan tvekan en stor förtjänst och en hedervärd gärning.

Mikael Byström